

Statsforvalteren i Agder

Regionalt miljøprogram for jordbruket i Agder 2023–2026

Høringsutkast 16.02.2023

1.0	Innledning.....	4
2.0	Rammer og føringer	4
2.1	Nasjonalt miljøprogram (NMP) 2023-2026.....	4
2.2	Instruks for regionale miljøtilskudd 2023-2026	5
3.0	Organisering og prosess	5
4.0	Utfordringer og mål.....	6
5.0	Fordeling av tilskudd i programperioden 2019–2022	7
6.0	Endringer i RMP for Agder.....	9
6.1	Kulturlandskap.....	9
6.2	Biologisk mangfold	12
6.3	Kulturminner og kulturmiljøer	12
6.4	Friluftsliv	12
6.5	Avrenning til vann	12
6.6	Utslipp til luft.....	13
6.7	Jord og jordhelse	14
7.0	Tilskuddsordninger i RMP Agder 2023-2026.....	14
7.1	Kulturlandskap.....	16
7.1.1	Drift av bratt areal	16
7.1.2	Drift av beitelag	16
7.1.3	Beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark.....	16
7.2	Biologisk mangfold	17
7.2.1	Slått av slåttefyr og slåttemark.....	17
7.2.2	Beiting av kystlynghei	18
7.2.3	Brenning av kystlynghei.....	19
7.2.4	Skjøtsel av trua naturtyper.....	19
7.2.5	Skjøtsel av styvingstrær.....	19
7.2.6	Soner for pollinerende insekter.....	20
7.2.7	Tilrettelegging av hekke- og beiteområder for fugl, vipe.....	21
7.3	Kulturminner og kulturmiljøer	22
7.3.1	Drift av seter	22
7.3.2	Besøksseter.....	22
7.3.3	Skjøtsel av enkeltstående automatisk fredete kulturminner, gravminner	22
7.3.4	Skjøtsel av bakkemurer og buveier	23
7.4	Avrenning til vann	23
7.4.1	Ingen jordarbeiding om høsten	24
7.4.2	Grasdekt kantsone i åker.....	25

7.4.3	Kantsone i eng	26
7.5	Utslipp til luft.....	26
7.5.1	Spredning av all husdyrgjødsel om våren og eller i vekstsesongen	26
7.5.2	Nedlegging av husdyrgjødsel.....	27
7.5.3	Nedfelling av husdyrgjødsel	27
7.5.4	Spredning av husdyrgjødsel med tilførselsslange	28
7.6	Jord og jordhelse	29
7.6.1	Fangvekst sådd etter høsting	29
7.6.2	Fangvekst med høy diversitet	29
7.7	Miljøavtale og klimarådgiving	30
7.7.1	Klimarådgiving	30
8.0	RMP og kommunale tiltaksstrategier for SMIL-tilskudd	31

1.0 Innledning

Jordbrukets miljøinnsats skal bidra til å oppfylle internasjonale klima- og miljøavtaler og mål, nasjonale miljømål og mål for landbrukspolitikken. Programperioden 2023-2026 tar utgangspunkt i Stortingsmelding Meld. St. 11 (2016-2017) Endring og utvikling – en fremtidsrettet jordbruksproduksjon.

Meldingen fastslår at regjeringen vil følge opp jordbruket sitt sektoransvar for miljøtiltak. På lik linje med andre sektorer skal jordbruket bidra til å nå nasjonale miljømål. Dette innebærer å ta vare på jordbrukets varierte og mangfoldige kulturlandskap med kulturverdier, naturmangfold og tilgjengelighet for allmennheten. Videre er det et mål å redusere forurensning til vassdrag, redusere utslipp av klimagasser, øke lagring av karbon og sikre gode klimatilpasninger.

Meldingen viser særlig til økte ambisjoner om å redusere klimagassutslipp fra jordbruket. Tilpasning av norsk jordbruk til et klima i endring omtales også. Tilpasning til klimaendringene er avgjørende for å forebygge og begrense skadene fra både ekstremvær og mer gradvise endringer, og er samtidig en forutsetning for å kunne utnytte muligheter som følger av et endret klima. Tap av jord og næringsressurser gjennom erosjon og avrenning krever bruk av forebyggende tiltak. Jordbrukets miljøvirkemidler bidrar til gjennomføring av slike tiltak.

Nasjonalt miljøprogram og nasjonale instruks om regionale miljøtilskudd i jordbruket (Landbruksdirektoratet) legger rammer og føringer for Regionalt miljøprogram (RMP) som er nærmere beskrevet i kapitlene nedenfor.

Agder fylkeskommune vedtok i 2022 [Landbruksstrategi for Agder – verdiskaping gjennom jordbruk, skogbruk og øvrige næringer](#). Utfordringer, strategier og mål er tatt hensyn til i den grad natur, miljø og klima er berørt i regionalt miljøprogram.

2.0 Rammer og føringer

Nasjonalt miljøprogram og nasjonal instruks om regionale miljøtilskudd i jordbruket (Landbruksdirektoratet) legger rammer og føringer for Regionalt miljøprogram (RMP).

2.1 Nasjonalt miljøprogram (NMP) 2023-2026

[Nasjonalt miljøprogram \(NMP\) 2023 – 2026](#) gir en samlet fremstilling av hvordan myndighetene legger til rette for jordbrukets oppnåelse av mål for miljø og klima. Dette inkluderer tilrettelegging på nasjonalt, regionalt og kommunalt nivå. Nasjonalt miljøprogram skal bidra til bedre samordning og målretting av miljøarbeid i jordbruket.

Hvert fylke har egne regionale miljøprogram som skal gi en prioritering av innsatsen mot klima- og miljøutfordringene i fylket utover det som er mulig gjennom generelle nasjonale ordninger (for eksempel produksjonstilskudd).

De regionale miljøprogrammene skal bidra til gjennomføring av klima- og miljøtiltak i jordbruket som er tilpasset regionale ulikheter i driftsforhold og miljøutfordringer. Videre har de ordninger og tiltak med tilhørende tilskudd rettet mot foretak. Regionalt miljøtilskudd skal fungere som «betaling» for miljøvennlige driftsformer og produksjon av miljøgoder.

Forrige programperiode for regionale miljøprogram var fra 2019 til 2022. Regionalt miljøprogram for 2023–2026 skal baseres på oppdatert Nasjonalt miljøprogram og instruks for regionale miljøprogram.

Statsforvalterne rullerer og fastsetter regionalt miljøprogram for sitt fylke i samarbeid med regionale bondelag og regionale bonde- og småbrukarlag. Rullering innebærer å vurdere om det er behov for justering av vilkår for eksisterende tiltak, behov for nye tiltak og om enkelte tiltak bør gå ut på grunn av lav måloppnåelse.

Programmet skal også gi føringer for prioriteringer i de kommunale tiltaksstrategiene for bruk av SMIL-midler.

2.2 Instruks for regionale miljøtilskudd 2023-2026

[Instruks for regionale miljøtilskudd i jordbruket 2023-2026](#) legger rammene for forskrift om regionale miljøtilskudd i jordbruket i Agder. Instruksen bestemmer hvilke tiltak (tilskuddsordninger) som fylkene kan velge å ta i bruk under Regionale miljøtilskudd i jordbruket. Det er totalt 44 tiltak fylkene kan velge mellom, fordelt på følgende miljøtema:

1. Kulturlandskap
2. Biologisk mangfold
3. Kulturminner og kulturmiljøer
4. Friluftsliv
5. Avrenning til vann
6. Utslipp til luft
7. Plantevern
8. Jord og jordhelse
9. Miljøavtale og klimarådgiving

Videre inneholder instruksen en forskriftsmal for hvordan forskriftene skal se ut, og hva de skal inneholde. I hver tiltaksbestemmelse er det angitt nasjonale vilkår for at tilskudd skal kunne gis. Samtidig er det bestemt hvilke regionale tilpasninger Statsforvalteren kan gjøre og hvilke tilpasninger Statsforvalteren skal gjøre.

Statsforvalteren er ansvarlig for å fastsette det regionale miljøprogrammet for Agder, forskrift for regionale miljøtilskudd i Agder og tilhørende informasjonsmateriell. Hvilke tiltak under regionale miljøtilskudd i jordbruket som skal tas i bruk i perioden 2023-2026, skal gå fram av RMP. Statsforvalteren forvalter tilskuddsordningen, mens kommunene saksbehandler søknadene og fatter vedtak.

Det kan bli nødvendig å gjøre endringer i perioden, blant annet som følge av nye føringer gitt av jordbruksoppgjøret eller Landbruksdirektoratet, eller på grunn av erfaringer vi eventuelt gjør oss i første fase av kommende programperiode.

3.0 Organisering og prosess

RMP for Agder 2023-2026 er utarbeidet av Statsforvalteren i samarbeid med strategigruppa for RMP for Agder. I gruppa sitter representanter fra Norges Bondelag og Norsk Bonde- og småbrukarlag samt representant fra Agder fylkeskommune, Norsk landbruksrådgiving Agder og kommunene.

Strategigruppa har bestått av:

Knut Erik Ulltveit	Agder bondelag
Kjell Magne Larsen	Vest-Agder bonde- og småbrukarlag, representerer også Aust-Agder bonde- og småbrukarlag
Berit Stray Egeli	Agder fylkeskommune
Svein Lysestøl	Norsk landbruksrådgiving Agder
Ann Elin Teksdal	Kristiansand kommune ¹
Ellen Eskeland	Statsforvalteren i Agder, landbruksavdelingen
Solfrid Mygland	Statsforvalteren i Agder, landbruksavdelingen

¹Strategigruppa ble midlertidig styrket med en representant fra kommunene for bedre å ivareta kommunenes arbeid med ordningen.

Miljøprogrammet for Agder 2023-2026 har blitt til gjennom et samarbeid med viktige aktører i landbruket. Det har vært spørreundersøkelse for kommunene, bondelaget, bonde- og småbrukarlagene, NLR Agder og andre sentrale aktører. Videre har det også vært møter med kommunene, NLR Agder, vannkoordinatorene, interne møter og annen dialog. Det kom inn mange verdifulle bidrag til revisjonsarbeidet. Det har også vært flere møter i strategigruppa i revisjonsperioden, og strategigruppa har vært sentral ved valg av tiltak.

Regionalt miljøprogram 2023–2026 skal endelig fastsettes av Statsforvalteren i samråd med fylkeslagene til Norges Bondelag og Norsk Bonde- og småbrukarlag etter høringsfristen 12. mars 2023.

Det regionale miljøprogrammet for Agder er hjemlet i forskrift om regionale miljøtilskudd i jordbruket i Agder (**ikke fastsatt ennå**). Årlig utarbeides det et veiledningshefte beregnet på søkergruppa, og det utarbeides også nødvendige rundskriv.

4.0 utfordringer og mål

	Miljøutfordringer	Miljømål
Kulturlandskap	<ul style="list-style-type: none"> Gjengroing av jordbruksområder Færre beitedyr Nedbygging av dyrka jord 	<ul style="list-style-type: none"> Bidra til å holde kulturlandskapet åpent Ta vare på variasjonen i jordbrukets verdifulle kulturlandskap
Biologisk mangfold	<ul style="list-style-type: none"> Tap av biologisk mangfold og variasjon i jordbrukslandskapet Gjengroing av skjøtselsavhengige naturtyper Fugl som hekker på bakken er særlig utsatt 	<ul style="list-style-type: none"> Bevare og legge til rette for biologisk mangfold i et variert jordbrukslandskap Bidra til å ivareta utvalgte og trua naturtyper i jordbruket Bedre status for truede arter i jordbruket
Kulturmiljøer og kulturminner	<ul style="list-style-type: none"> Tap av kulturminner Kulturminner blir usynlige på grunn av redusert beiting og slått, og påfølgende gjengroing 	<ul style="list-style-type: none"> Bidra til å bevare og synliggjøre spor i landskapet etter tidligere tiders jordbruksdrift og bosetting

Avrenning til vann	<ul style="list-style-type: none"> • Avrenning av næringsstoffer fra spredning av husdyrgjødsel • Avrenning av næringsstoffer, plantevernmidler og erosjon fra jordbruksareal • Klimaendringer med «våtere og villere» vær med økt fare for erosjon og avrenning 	<ul style="list-style-type: none"> • Begrense erosjon og avrenning av næringsstoffer og plantevernmidler fra jordbruksarealer for å bidra til god økologisk tilstand i vannforekomstene
Utslipp til luft	<ul style="list-style-type: none"> • Tap av ammoniakk og lystgass til luft fra husdyrgjødsel • Tap av øvrige klimagasser fra jordbruket 	<ul style="list-style-type: none"> • Redusere tap av ammoniakk og lystgass til luft og avrenning av næringsstoffer til vann
Jord og jordhelse	<ul style="list-style-type: none"> • Lavere karbonlagring og redusert mikrobieliv i jord ved intensiv drift der det er mye åpen åker • Jordpakking 	<ul style="list-style-type: none"> • Mer organisk materiale i jorda • Forbedre jordhelsen • Øke karbonlagring
Miljøavtale og klimarådgiving	<ul style="list-style-type: none"> • Høyt klima- og miljøavtrykk fra jordbruksproduksjon • Mangelfull kunnskap om klimagassutslipp og om klimatilpasning med mer på gården 	<ul style="list-style-type: none"> • Redusere klima- og miljøavtrykk fra jordbruksproduksjon • Alle foretak gjennomfører klimarådgiving i programperioden

Figur 1 Miljøutfordringer og miljømål for jordbruket i Agder

5.0 Fordeling av tilskudd i programperioden 2019–2022

I løpet av programperioden har tilskuddspotten til RMP økt år for år for Agder. Det ble for søknadsomgangen 2019 utbetalt 15,55 mill. kroner, mens det for søknadsomgangen 2022 ligger an til å bli utbetalt 18,34 mill. kroner.

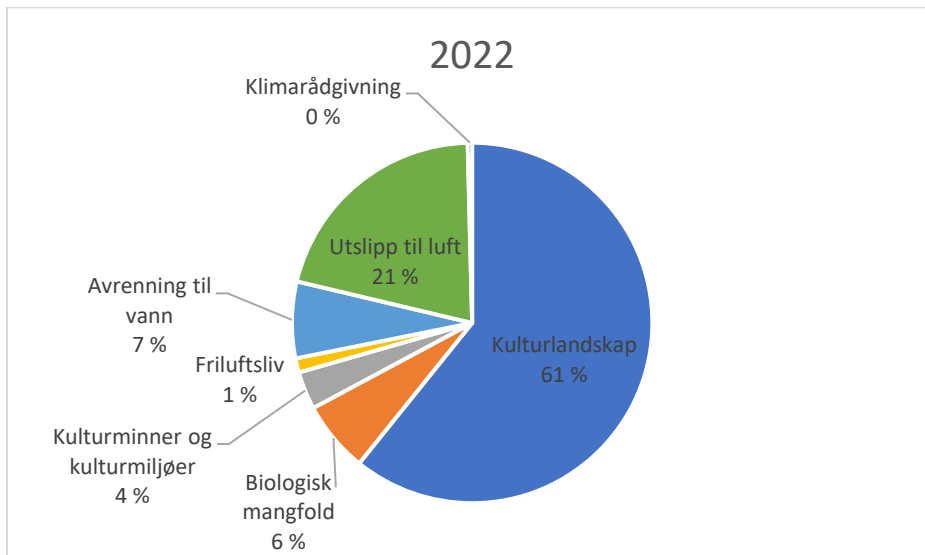
Tabellen nedenfor viser fordeling av tilskudd under de ulike miljøtemaene og antall søknader for denne programperioden.

	Kultur-landskap	Biologisk mangfold	Kulturminner og kulturmiljøer	Friluftsliv	Avrenning til vann	Utslipp til luft	Klimarådgiving	Antall innvilgete søknader
2019	11,16	0,95	0,58	0,19	1,03	1,79		865
2020	10,83	1,05	0,62	0,22	1,09	2,84		892
2021	11,66	1,16	0,67	0,26	1,22	3,05	0,06	938
2022	11,19	1,17	0,62	0,23	1,26	3,83	0,07	926

Tabell 1 Fordeling av tilskudd i mill. kroner per miljøtema og antall søknader

Tabellen viser at det er brukt mest midler til kulturlandskap og minst til friluftsliv og klimarådgiving.

Sektordiagrammet i figuren nedenfor viser at hele 61 % av midlene gikk til miljøtema Kulturlandskap. Miljøtema Utslipp til luft har økt jevnt og trutt i programperioden, og i 2022 gikk 21 % av midlene til tiltak med miljøvennlig spredning av husdyrgjødsel.

Figur 2 Prosentvis fordeling av midlene mellom de ulike miljøtemaene i søknadsomgangen 2022

Figuren nedenfor viser fordeling av tiltakene i utbetalt tilskudd innen miljøtema Kulturlandskap. Det blir en betydelig omfordeling av midler fremover ved de endringene som er foreslått for kommende programperiode. Se mer om endringene i kapittel 6. Tiltaket *beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark* er det enkelttiltaket som det er brukt mest av RMP-midlene til.

Figur 3 Fordeling av midler til de ulike tiltakene under miljøtema Kulturlandskap for søknadsomgangen 2022.

6.0 Endringer i RMP for Agder 2023-2026

Med utgangspunkt i miljøutfordringene i fylket skal det gjøres prioriteringer av hvordan man vil følge opp med tiltak.

Det er lagt opp til omfattende endringer i RMP for Agder 2023-2026 i forhold til forrige programperiode. De enkelte tiltakene for denne programperioden er omtalt i kapittel 7.

Føringer for bruk av RMP-midlene er at midlene skal brukes der de får mest effekt. I tillegg har de siste årenes jordbruksoppgjør presisert at særlig vannmiljøtiltak, tiltak for miljøvennlig spredning av husdyrgjødsel og tiltak som ivaretar truet natur skal prioriteres av fylkene. Dette er tiltak under miljøtema Avrenning til vann, Utslipp til luft og Biologisk mangfold.

Vi innfører to tiltak som kan få gunstig effekt på vannmiljø (kantsone i eng og fangvekster med høy diversitet) i tillegg til de vi allerede har.

Statsforvalteren har fått i oppdrag av Landbruks- og Matdepartementet å vurdere miljøkrav. I jordloven er det nå hjemmel til å stille miljøkrav i områder der det er nødvendig for å nå miljømålene etter vannforskriften. Flere fylker innfører miljøkrav, særlig i Oslofjordfylkene. Slike miljøkrav som Statsforvalterne kan sette er mest aktuelle i korn-, grønnsaks- og potetproduksjon der det er en mulighet å pålegge bonden å ha plantedekke gjennom vinteren, enten i form av kornarealer i stubb over vinteren eller ved bruk av fangvekster. Kantsoner på avrenningsutsatte arealer langs vassdrag kan også pålegges ved å innføre miljøkrav.

I stedet for miljøkrav ønsker vi å legge til rette for at gårdbrukere på Agder i økende grad kan ta i bruk frivillige tiltak i programperioden. Frivillige tiltak prioriteres altså fremfor å pålegge gårdbrukere miljøkrav i utsatte områder.

Fremover vil vi i større grad prioritere tiltak som kan redusere avrenning, klimagassutslipp og øke biologisk mangfold. Vi legger også opp til å bruke vesentlig mindre midler til noen lite målrettede tiltak under miljøtema Kulturlandskap. Noen tiltak utgår, noen nye tiltak innføres og innretningen på enkelte tiltak endres noe. Vi vil videre prioritere å øke satsene for flere av de eksisterende tiltakene, og dette gjøres i samråd med fylkeslagene av Norges Bondelag og Norges Bonde- og småbrukarlag. Den årlige RMP-potten til Agder vil være den samme uansett hva vi velger av tiltak.

RMP-midlene vil komme landbruket på Agder til gode, men midlene omprioriteres altså til mer miljørette tiltak. RMP-søkeren får betaling for produksjon av miljøgoder og redusert forurensning. Hovedhensikten med RMP-midlene er å kompensere for ekstra miljøinnsats og/eller tap av avling.

I avsnittene 6.1 – 6.6 omtales de viktigste endringene under hvert miljøtema. Detaljer under de enkelte valgte tiltakene for Agder står omtalt i kapittel 7.

6.1 Kulturlandskap

Endringer i kulturlandskapstiltakene

Da RMP ble innført i 2005, valgte kommunene prioriterte områder for kulturlandskapstilskudd. Noen kommuner har i ettertid revidert områdene, og alle kommunene har per i dag om lag 15 % av jordbruksarealet som prioriterte områder i innmark for tiltakene *beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark (a)* og *slått av verdifulle jordbrukslandskap (c)* (fulldyrka areal, overflatedyrka og innmarksbeite) etter gitte kriterier, se [Regionalt miljøprogram for jordbruket i](#)

[Agder 2019-2022](#). De fleste kommunene har valgt avgrensede kartfestede områder, noen har valgt markslaget innmarksbeite og noen få kommuner har en kombinasjon av disse.

Totalt er det nærmere 400 sider med kartavgrensinger for Agder. Alle disse kartene er tilgjengelig på [Statsforvalterens nettside](#) som pdf-dokumenter. Det er ikke mulig å få de inn i søknadssystemet. Dette gjør søknadsprosessen og saksbehandlingen mer tungvidt. Det har også medført en del feil i søknader og i saksbehandlingen.

Alternativt valg av prioriterte områder kunne vært såkalte [Verdifulle kulturlandskap](#) – som var resultat av en nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap på 1990-tallet. Noen fylker har valgt slike områder, og disse områdene er tilgjengelig i søknadssystemet. I Agder var imidlertid registreringene såpass mangelfulle at disse områdene ikke ble valgt da RMP ble innført.

Tiltaket *beiting av verdifulle jordbrukslandskap i utmark (b)* har vært knyttet til prioriterte utmarksområder som først og fremst har vært alle øyer uten veiadkomst i skjærgården og innlandsvann, i tillegg er det i noen få kommuner med noen prioriterte verneområder og fastlandsområder.

Tabellen nedenfor viser tiltakene og endringene under miljøtema Kulturlandskap.

Tiltak	2019–2022	2023–2026	Kommentar
Drift av bratt areal	X	X	Føring om at vi må ha dette tiltaket. Tiltaket er målrettet.
Drift av beitelag	X	X	Tiltaket er målrettet
Beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark (a)	X	X utfases i perioden 2023: videreføres som i 2022 2024-2026: gradvis redusert sats	Tiltaket er lite målrettet: <ul style="list-style-type: none"> ikke objektive utvalg av områder oppleves urettferdig mange arealer ville blitt drevet uansett bidrar trolig i liten grad til å ivareta mer spesielle kulturlandskapsverdier ikke spesielle krav til drifta tungvint forvaltning – misforståelser, feilopplysninger manglende kartgrunnlag i søknadssystemet. Tiltaket utfases i perioden med gradvis lavere satser.
Beiting av verdifulle jordbrukslandskap i utmark(b)	X	Utgår fra 2023	Argumenter <u>for</u> videreføring: Gjennomføring av beiting på øyer uten veiadkomst krever ekstra innsats for å holde landskapet åpent – som er et viktig miljøgode. Argumenter <u>mot</u> videreføring: <ul style="list-style-type: none"> produksjonstilskuddet er vesentlig økt for beiting i utmark de senere årene. noen kommuner har doble kartavgrensninger for tiltak innen Kulturlandskap, slik at det blir flere tilskudd på samme areal.

			<ul style="list-style-type: none"> • det gis tilskudd til skjøtsel av kystlynghei og andre tiltak under Biologisk mangfold der det er registreringer i Naturbase. • manglende kartgrunnlag i søknadssystemet
Slått av verdifulle jordbrukslandskap (c)	X	Utgår fra 2023	Tiltaket er lite målrettet: <ul style="list-style-type: none"> • ikke objektive utvalg av områder • arealer som kan slås er ofte arealer som ikke er marginale og som drives effektivt • oppleves urettferdig • mange arealer ville blitt drevet uansett • bidrar trolig i liten grad til å ivareta mer spesielle kulturlandskapsverdier • ikke spesielle krav til drifta • tungvint forvaltning – misforståelser, feilopplysninger • manglende kartgrunnlag i søknadssystemet

Tabell 2 Oversikt over tiltakene og endringene

Når det gjelder *beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark (a)* og slått av verdifulle jordbrukslandskap (c) kan arealene driftes på ordinær måte, det har for eksempel ikke vært krav om ingen gjødsling og/eller ingen bruk av plantevernmidler.

Tilskuddet til utmarksbeite i produksjonstilskudd er økt betydelig de siste årene. Det er for sau økt med 54 % fra 2018 til 2022, og for storfe er økningen hele 60 %. RMP-tiltaket *Beiting av verdifulle jordbrukslandskap i utmark (b)* kommer i tillegg til produksjonstilskuddet. For en del foretak er det også flere RMP- tilskudd som utbetales for samme areal.

Vi har mange års erfaring med at disse tre tiltakene under Kulturlandskap blir misforstått. Endel foretak har gitt tilbakemelding om at utvelgelsen er urettferdig, og flere kommuner gir tilbakemelding om at tilskuddsordningene er vanskelig å forvalte. RMP-tilskudd skal ikke være driftstilskudd, men betaling for en ekstra miljøinnsats, kompensasjon for ekstra kostnader og/eller redusert avling. Særlig tilskudd til *beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark (a)* og *slått av verdifulle jordbrukslandskap (c)*, mener vi er nærmere å være et driftstilskudd enn et miljøtilskudd. Det er andre tiltak i Nasjonal instruks som er mer miljøretta og som vil bidra til å redusere miljøbelastninger og fremme miljøgoder.

For tiltaket *beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark (a)* som vi beholder i første omgang, men gradvis utfaser, er det de tidligere utvalgte prioriterte områdene i innmark som vil gjelde. Men det gis altså kun tilskudd til beite og ikke til slått innenfor kartavgrensningene. Kartene vil være tilgjengelige på Statsforvalterens nettside.

6.2 Biologisk mangfold

Tilrettelegging av hekke og beiteområder for fugl (vipe)

Den trua fuglearten vipe har lenge vært i sterk nedgang i Agder. Vi innfører tiltaket for hekkeområder av vipe. Ved å tilpasse jordbruksdrifta på det nærmeste arealet når vipa hekker, kan jordbruket medvirke til at fugleungene vokser opp og dermed bidra til å redusere nedgangen.

Soner for pollinerende insekter

I tillegg legger vi til rette for bruka av regionale frøblandinger på jordbruksareal og tilgrensende areal under tiltaket *soner for pollinerende insekter*. Videre tar vi bort kombinasjonsmuligheten med vannmiljøtiltak (*grasdekt kantsoner i åker*). Det er krevende å få gode pollinerende soner på næringsrik jord som kantsoner mot vann og vassdrag ofte er.

6.3 Kulturminner og kulturmiljøer

Drift av seter (nytt i 2022)

I jordbruksoppgjøret 2018 ble det avsatt midler til drift av seter i RMP. Alle fylkene skulle i utgangspunktet legge til rette for tilskudd forutsatt at det var produksjon av melk på setra for egen foredling eller ved levering av melk til meieri. Produksjonen skulle også være knyttet til et historisk eller veletablert seteranlegg. Siden Agder ikke hadde slike seteranlegg i drift i 2018, mente vi at det ikke var så aktuelt å innføre tiltaket, og vi fikk tillatelse til å utelate tiltaket av Landbruksdirektoratet.

Statsforvalteren fikk endel innspill om å innføre tiltaket *drift av seter* i 2022, og i Prop. 120 (2021-2022) presiseres det at det gis setertilskudd til alle fylker unntatt Agder. Føringsene fra jordbruksavtalen i 2018 er tydelig, alle fylkene skal ta inn tiltaket. Landbruksdirektoratet anbefalte at vi innførte tiltaket fra 2022, selv om det per nå ikke er setre i drift på Agder. Faglagene i Agder sluttet seg til at vi innførte tiltaket.

Det er ikke ment at fellesbeiter skal falle inn under ordningen, ifølge Landbruksdirektoratet. Men nyetableringer på gamle støler med mer historisk basert driftsopplegg kan falle innenfor.

Besøksseter

Besøksseter er i RMP-forskriften for Agder foreslått som nytt tiltak siden innspillene om tilskudd til setring i hovedsak har vært knyttet til dette tiltaket.

Skjøtsel av bakkemurer og buveier

Tiltakene videreføres, men tiltaket *skjøtsel av buveier* er flyttet til samme paragraf i forskriften som bakkemurer, grunnet oppsettet i nasjonal instruks.

6.4 Friluftsliv

Vedlikehold av turstier i jordbrukslandskapet

Vi har valgt å utelate ett tiltak innen miljøtema Friluftsliv, tiltaket *vedlikehold av turstier i jordbrukslandskapet* utgår fra 2023. Dette miljøtemaet/tiltaket har vært med i flere programperioder, men det har vært liten oppslutning om det. Flertallet i strategigruppa ønsker ikke å prioritere dette tiltaket videre.

6.5 Avrenning til vann

Kartgrunnlag for «prioriterte områder» og «andre områder»

Statsforvalteren har endret områdene som er prioritert, i disse områdene kan det gis høyere satser

for avrenningstiltak. For Agder er en slik differensiering av tilskudd mellom «prioriterte områder» og «andre områder» aktuell for tiltaket *ingen jordarbeiding om høsten* og eventuelt for *grasdekt kantsone i åker*.

I nasjonal instruks 2023-2026 står det blant annet at: «Formålet med tilskuddene under avrenning til vann er å redusere avrenning av næringsstoffer og partikler til vassdrag og kyst. Tiltakene er viktige for å bidra til at målene etter vannforskriften nås. Ut fra tilstand i vannforekomstene og grad av potensiell negativ påvirkning fra jordbruk, må statsforvalteren velge og definere områder som er prioritert for høyere satser for avrenningstiltak. Det kan også gis tilskudd til andre områder, men disse vil ikke ha samme behov for høy tiltaksgjennomføring ut fra tilstanden i vannforekomstene. «Prioriterte områder» og «andre områder» må være klart definert av statsforvalteren.»

I forrige programperiode var vannområdene Lygna, Mandal-Audna, Otra, Tovdal, Nidelva og Gjerstad-Vegår «prioriterte områder», mens vannområdet Sira-Kvina var «andre områder». Det var en enkel og lite målretta inndeling. En forbedring av kartgrunnlaget er nødvendig, ikke minst etter de nye føringene i nasjonal instruks. Statsforvalteren har nå endret utvelgelsen av «prioriterte områder» og «andre områder», se nærmere om dette i kapittel 7.4.

Kart over «prioriterte områder» og «andre områder» skal ligge som kartlag i søknads- og saksbehandlersystemet. Arealene foretakene søker på, blir automatisk sortert i «prioriterte områder» eller «andre områder» i elektronisk søknad.

Kantsone i eng

Grovfôrproduksjon er dominerende i Agder, hele 94 % av areal i drift er grovfôr. Vi innfører *kantsone i eng* som eget tiltak for kommende programperiode.

6.6 Utslipp til luft

Spredfrist for husdyrgjødsel

Forskrift om gjødselvarer mv. av organisk opphav (Gjødselvarerforskriften) er det nasjonale regelverket for lagring og bruk av husdyrgjødsel. Ifølge forskriften bør spredning av husdyrgjødsel uten nedmolding/nedfelling på eng og annen grøde gjøres så tidlig i vekstsesongen at det er mulighet for betydelig gjenvækst som høstes eller beites, og spredningen må gjøres senest innen 1. september.

Siden RMP er et miljøtilskudd, kreves det en ekstra innsats, og spredfristen er fremskyndet fra 1. september til 20. august for programperioden 2023-2026. Tidlig spredning av husdyrgjødsel gir mer næringsstoffer tilgjengelig til planteveksten, fører til bedre agronomi og bedre økonomi i tillegg til mindre avrenning av næringsstoffer til vann. Bedre spredfrist og bruk av miljøvennlige spredemetoder reduserer også behovet for mineralgjødsel og tilhørende lystgassutslipp, jf. [Landbrukets klimaplan](#).

Spredning av husdyrgjødsel om våren og eller i vekstsesongen

Dette tiltaket erstatter tiltaket *spredning av husdyrgjødsel med rask nedmolding*. Dette skyldes en endring i nasjonal instruks der tiltaket husdyrgjødsel med rask nedmolding er fjernet. For å få med et tiltak om ligner på *spredning av husdyrgjødsel med rask nedmolding*, er dette tiltaket det eneste mulige å velge.

Fra søknadsomgangen 2023 blir det ett krav om at all gjødsel på foretaket må være spredt innen spredfristen. Kravet om at all gjødsel må være spredt innen fristen er bestemt i nasjonal instruks og må derfor gjelde for tiltaket.

Det innføres 2 tiltaksklasser, noe som medfører større fleksibilitet når det gjelder nedmoldingstid.

Nedlegging av husdyrgjødsel og nedfelling av husdyrgjødsel

Disse tiltakene er fra 2023 to forskjellige tiltak. Dette er bestemt i nasjonal instruks for RMP.

Det innføres flere tiltaksklasser, noe som medfører større fleksibilitet både når det gjelder nedmoldingstid og antall spredninger.

6.7 Jord og jordhelse

Miljøtema jord og jordhelse

Jord og jordhelse er nytt miljøtema fra 2023 i NMP. Vi tar dette inn i RMP for Agder. Særlig i områder med åpen åker og intensiv drift er det viktig med tiltak som øker moldinnholdet og bedrer jordstrukturen.

Fangvekst sådd etter høsting

Dette tiltaket er flyttet fra miljøtema Avrenning til vann til miljøtema Jord og jordhelse i nasjonal instruks. Tiltaket videreføres, men kravene lempes på ved at det er tillatt med grunn harving eller utjevning av såbed etter høsting, for å sikre god etablering av fangveksten.

Fangvekst med høy diversitet

Av tiltak som er effektive for å øke karboninnholdet i jord, er bruk av fangvekster en aktuell måte å øke karbonlagring på korn- og grønnsaksareal. Vi tar derfor inn tiltaket fangvekster med høy diversitet i forskriften. Det er viktig å bruke plantearter og sorter som er godt tilpasset norske forhold. Det bør også etterstrebtes mest mulig mangfold i fangvekstblandingen.

7.0 Tilskuddsordninger i RMP Agder 2023-2026

Vi har valgt følgende 24 tilskuddsordninger/tiltak fra den nasjonale instruksen:

Miljøtema	Områder		Tiltak	Tiltaksklasse
Kultur- landskap		§ 4	Drift av bratt areal	overflatedyrka og fulldyrka 1:3, overflatedyrka og fulldyrka 1:5, innmarksbeite 1:3, innmarksbeite 1:5
		§ 5	Drift av beitelag	storfe/hest, småfe
	¹ Prioriterte kulturlandskaps- områder (beite)	§ 6	Beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark ¹	
Biologisk mangfold		§ 7	Slått av slåttemyr og slåttemark	svært viktig, viktig, lokalt viktig
		§ 8	Beiting av kystlynghei	svært viktig, viktig, lokalt viktig
		§ 9	Brenning av kystlynghei	
		§ 10	Skjøtsel av trua naturtyper	beiting
		§ 11	Skjøtsel av styvingstrær	
		§ 12	Soner for pollinerende insekter	egen stripe, generell frøblanding, egen stripe, regional frøblanding, tilgrensende kantsone

		§ 13	Tilrettelegging av hekke- og beiteområder for fugl (vipe)	høy tilrettelegging, lav tilrettelegging
Kulturminner og kulturmiljøer		§ 14	Drift av seter	levering til meieri, 4-6 uker, levering til meieri, 6 uker eller mer, egen foredling, 4-6 uker, egen foredling, 6 uker eller mer
		§ 15	Besøksseter	
		§ 16	Skjøtsel av enkeltstående automatisk fredete kulturminner (gravminner)	beiting slått
		§ 16	Skjøtsel av bakkemurer og buveier	bakkemurer buveier
Avrenning til vann	² «Prioriterte områder» og «andre områder»	§ 18	Ingen jordarbeiding om høsten ²	erosjonsrisikoklasse 1, erosjonsrisikoklasse 1 med dråg, erosjonsrisikoklasse 2, erosjonsrisikoklasse 2 med dråg, erosjonsrisikoklasse 3, erosjonsrisikoklasse 4
		§ 19	Grasdekt kantsone i åker ²	korn/oljevekster/belgvekster/fôrmais, potet/grønnsaker
		§ 20	Kantsone i eng	
Utslipp til luft (miljøvennlig spredning av husdyrgjødsel)		§ 21	Spredning av all husdyrgjødsel om våren eller i vekstsesongen	nedmolding innen 2 timer i åpen åker, nedmolding innen 18 timer i åpen åker
		§ 22	Nedlegging av husdyrgjødsel	nedlegging i voksende kultur, nedlegging i voksende kultur ved flere spredninger, nedlegging og nedmolding innen 2 timer i åpen åker, nedlegging og nedmolding innen 18 timer i åpen åker
		§ 23	Nedfelling av husdyrgjødsel	nedfelling i voksende kultur, nedfelling i voksende kultur ved flere spredninger, nedfelling i åpen åker
		§ 24	Spredning av husdyrgjødsel med tilførselsslange	bruk av tilførselsslange
Jord og jordhelse		§ 25	Fangvekst sådd etter høsting	hovedvekst korn/oljevekster/belgvekster/fôrmais, hovedvekst grønnsaker/poteter
		§ 26	Fangvekst med høy diversitet	
Miljøavtale og klimarådgiving		§ 27	Klimarådgiving	to-til-en rådgivning, en-til-en rådgivning, grupperådgiving

¹Se kapittel 6.1 og 7.1.3

²Se kapittel 6.5 og 7.4

Nærmere beskrivelse av de enkelte tiltakene/tilskuddsordningene er omtalt under de ulike miljøtemaene nedenfor.

7.1 Kulturlandskap

Formålet med tiltakene under miljøtema Kulturlandskap er å ivareta jordbrukets kulturlandskap utover det en oppnår gjennom de nasjonale ordningene. Drift av bratt areal og drift av beitelag skal bidra til å opprettholde tradisjonell drift, mens beiting av verdifulle jordbrukslandskap skal bidra til å ivareta mer spesielle kulturlandskapsverdier.

7.1.1 Drift av bratt areal

I jordbruksoppgjøret i 2018 ble det bestemt at tilskudd for drift av bratt areal skulle innføres i de fleste fylkene, herunder Agder.

Formålet med tilskuddet er å stimulere til drift av bratte arealer for å holde arealene i hevd og ivareta et åpent kulturlandskap.

Tilskuddet gis til fulldyrka areal, overflatedyrka areal og innmarksbeite, som har ei helling på 1:5 eller brattere. Bestemmelsen krever at det er drift på arealet slik som slått, høsting av korn eller andre vekster eller at beitet blir gjødslet og skjøttet ved pussing, fjerning av ugras med mer. Beiting alene vil derfor ikke gi tilskudd.

Tilskuddet blir gitt fra første dekar og gjelder i hele Agder.

Tiltaksklasser: overflatedyrka og fulldyrka 1:3, overflatedyrka og fulldyrka 1:5, innmarksbeite 1:3, innmarksbeite 1:5.

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.1.2 Drift av beitelag

Formålet med tilskuddet er å stimulere til samarbeid om beiting med sikte på god utnyttelse av beiteressurser i utmark og effektivt tilsyn med minst mulig tap av dyr. Slikt samarbeid kan gjelde tilsyn, sanking og ettersyn og vedlikehold av gjerder og installasjoner. Det er en forutsetning at tilskuddet brukes til fellestiltak som fremmer beitebruken i området.

Beitelaget må minst ha to aktive medlemmer og 150 sau/lam/geit/kje eller 50 storfe/hest. Laget skal organisere et effektivt og forsvarlig tilsyn av dyr i lagets område. Beiteområdet skal inspiseres minst en gang per uke.

Tiltaksklasser: Storfe/hest, småfe.

Tilskuddet utmåles per dyr sluppet på utmarksbeite.

7.1.3 Beiting av verdifulle jordbrukslandskap i innmark

Formålet med tilskuddet er å stimulere til beiting av verdifulle jordbruksarealer for å holde arealene i hevd samt å bevare et jordbrukspreget og åpent landskap.

Det kan gis tilskudd for fulldyrka- og overflatedyrka arealer samt innmarksbeite der beiting er det mest aktuelle tiltaket for å skjøtte arealene og holde ved like kulturlandskapskvalitetene.

Området skal være godt nedbeitet minst en gang i løpet av sesongen. Beitetrykket skal være tilpasset beiteområdet på en slik måte at miljøverdiene ikke forringes.

Beitetiden må minst være 8 uker fra 1. mai til 15. oktober.

Tilskuddet gjelder i prioriterte områder i alle kommunene. Alle kartfestede områder med supplerende tekst vil ligge tilgjengelig på Statsforvalterens nettside og det blir også lenket til disse områdene i RMP-forskriften.

Tilskuddet utmåles per dekar.

Tilskudd til dette tiltaket skal videreføres i 2023 og deretter fases ut med en gradvis nedtrapping av satsene i løpet av resten av programperioden. Se nærmere omtale om hvorfor dette tiltaket utfases i kapittel 6.1.

Melås i Gjerstad, foto: Knut Erik Ulltveit

7.2 Biologisk mangfold

Formålet med tiltakene under miljøtema Biologisk mangfold er å ivareta utvalgte og trua naturtyper og biologisk verdifulle arealer i jordbruket. Det er også et mål å tilrettelegge for fugl som er avhengige av hekking og beiting i tilknytning til jordbruksarealer.

I jordbruksoppgjøret 2019 ble det bestemt at tiltak som ivaretar truet natur innføres i alle regionale miljøprogram fra vekstsesongen 2020.

7.2.1 Slått av slåttemyr og slåttemark

Formålet med tilskuddet er å stimulere til slått av de utvalgte naturtypene slåttemyr og slåttemark for å ivareta eller forbedre naturtypen.

Tiltaket gjelder arealer som er kartlagt i Naturbasen og definert som utvalgt naturtype slåttemyr og slåttemark. Dersom et område er kartlagt både etter DN-håndbok 13 og etter Miljødirektoratets instruks (NiN-kartlegging) skal forvaltninga bruke siste kartlegging for å vurdere miljøtilskudd. I praksis vil det bety at ny NiN-kartlegging overstyrer eldre kartlegging etter DN-håndbok 13.

Slåtten skal være gjennomført på en slik måte at naturtypens egenart og artsmangfoldet ivaretas eller forbedres.

Arealet det gis tilskudd for skal ikke være gjødslet, jordarbeidet eller sprøytet med plantevernmidler. Statsforvalteren er ansvarlig for at skjøtselsråd er tilgjengelig for søkeren.

Tiltaksklasse: Svært viktig, viktig og lokalt viktig

Tilskuddet utmåles per dekar.

Blomstereng – slåttemark, foto: Ellen Svalheim/NIBIO

7.2.2 Beiting av kystlynghei

Formålet med tilskuddet er å stimulere til at naturtypen kystlynghei blir ivaretatt eller forbedret gjennom beiting.

Tiltaket gjelder arealer som er kartlagt i Naturbasen og definert som utvalgt naturtype kystlynghei. Det kan også gis tilskudd til arealer som ikke er registrert i naturbase dersom disse arealene er godt kartlagt og dokumentert av Statsforvalteren (miljøvernavdelingen/kartleggingsfirma) før

søknadsomgangen. Arealene må oppfylle kriteriene og verdisettingen for tiltaksklassene for å kunne være berettiget tilskudd. Det forventes at disse arealene registreres i Naturbasen innen rimelig tid.

Arealet det gis tilskudd for skal ikke være gjødslet, jordarbeidet eller sprøytet med plantevernmidler. Statsforvalteren er ansvarlig for at skjøtselsråd er tilgjengelig for søkeren.

Det er krav om minst tre måneders vinterbeiting. **(Etter faglige råd vil vi vurdere å lempe på vilkåret om vinterbeiting)**

Tiltaksklasse: Svært viktig, viktig, lokalt viktig.

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.2.3 Brenning av kystlynghei

Formålet med tilskuddet er å stimulere til at områder med kystlynghei blir brent slik at naturtypen blir ivaretatt eller forbedret.

Lyngbrenning er nødvendig for å få en foryngelse av røsslyngen slik at kvaliteten på lyngbeitene opprettholdes samt å hindre oppslag av busker og trær som beitedyrene ikke har holdt nede.

Tilskuddet kan kun gis som et tilleggstilskudd for beiting av kystlynghei.

Brenningen må varsles på forhånd til brannvesenet, og må foregå vinterstid når jorda er frossen eller fuktig.

Tilskuddet utbetales det året brenningen faktisk gjennomføres.

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.2.4 Skjøtsel av trua naturtyper

Formålet med tilskuddet er å stimulere til beiting av de kulturbetingede naturtypene naturbeitemark og hagemark. Dette er arealer med særlig verdi for plante- og dyrelivet som er opparbeidet gjennom tidligere tiders jordbruksdrift og som er avhengig av skjøtsel for å bli ivaretatt.

Det er et krav at arealene skal være registrert i Naturbasen.

Beitingen må gjennomføres slik at det biologiske mangfoldet i naturtypene blir ivaretatt eller forbedret.

Arealet det gis tilskudd for skal ikke være gjødslet, jordarbeidet eller sprøytet med plantevernmidler. Statsforvalteren er ansvarlig for at skjøtselsråd er tilgjengelig for søkeren.

Tiltaksklasse: beiting.

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.2.5 Skjøtsel av styvingstrær

Formålet med tilskuddet er at styvingstrær som er viktige for biologisk mangfold og som er del av jordbrukets kulturlandskap blir skjøttet og ivaretatt.

Med styving menes beskjæring av nye skudd på gamle styvingstrær. Det kan også gis tilskudd for styving av nyere trær når disse inngår i et miljø av eldre styvingstrær. Etablering av nye trær kan bare

skje dersom det erstatter eldre styvingstrær som dør. Styvingen skal gjennomføres på en skånsom måte slik at trærnes særpreg og biologiske mangfold blir ivaretatt.

Statsforvalteren er ansvarlig for at skjøtselsråd er tilgjengelig for søkeren.

Tilskuddet utbetales kun det året styvingen gjennomføres.

Tilskuddet utmåles per tre.

7.2.6 Soner for pollinerende insekter

I jordbruksoppgjøret 2019 ble det bestemt at tiltak for pollinatorsoner skulle innføres i alle regionale miljøprogram fra vekstsesongen 2020.

Formålet med tilskuddet er å bedre livsbetingelsene for ville pollinatorer i jordbrukslandskapet ved å ha et mangfold av vekster som kan øke tilgangen på næring for insektene.

Tilskuddet er kompensasjon for kostnader ved frøblandinger, bortfall av høstbar avling, samt arbeidet med å så og skjøtte sonene. Med skjøtsel menes beiting eller slått av arealene, samt vedlikehold ved såing der det trengs for å opprettholde et godt plantedekke. Ved tilsåing skal det brukes frøblandinger med arter som gir blomstring og nektarproduksjon gjennom hele pollinatorsesongen. Tilskuddet kan også gis til skjøtsel av allerede etablerte soner som grenser til jordbruksareal som har en blanding av planter som gir næring for pollinatorene gjennom vekstsesongen.

Med regional frøblanding menes en frøblanding der urtene som inngår har opphav fra regionen frøblandingen skal brukes i. Landet deles i ni regioner jamfør [NIBIOs kart over regioner for stedegne frøblandinger](#). Per 2022 finnes en slik blanding tilgjengelig for bønder på Sør-Østlandet. Det jobbes med å tilby blandinger for flere regioner i de kvanta som behøves for bruk til pollinatorsoner i jordbruket. Kvittering for innkjøpt regional frøblanding kan etterspørres ved kontroll av tilskuddet.

Statsforvalteren er ansvarlig for at skjøtselsråd er tilgjengelig for søkerne. Bredden på sonen må være minimum 2 meter.

Tiltaksklasser: Egen stripe, generell frøblanding, Egen stripe, regional frøblanding, Tilgrensende kantsone

Tiltaket utmåles per meter.

Pollinatorzone på Landvik i Grimstad, foto: Solfrid Mygland

7.2.7 Tilrettelegging av hekke- og beiteområder for fugl, vipe

Formålet med tilskuddet er å ivareta fugler som er avhengige av hekking og beiting i tilknytning til jordbruksarealer. Tilskuddet kan også gis for tilpassing av drift.

I Agder er tilskuddet avgrenset til hekkeområder for vipe på fulldyrka areal og overflatedyrka areal.

Tiltaket gjelder ikke areal som blir sprøytet med plantevernmiddel i søknadsåret. Arealet det blir gitt tilskudd for skal ha påviste reir med egg av vipe. Søker må dokumentere markerte reir med datomerkede bilder som blir lagt ved søknaden. Markerte reir må tas hensyn til gjennom hele hekkingen (lav tilrettelegging). For høy tilrettelegging må søker i tillegg kunne dokumentere utsatt slått med datomerket bilde. Arealet må ikke slås før etter 15. juni.

Tiltaksklasser: høy tilrettelegging, lav tilrettelegging

Tilskuddet utmåles per dekar, 1 dekar per reir.

7.3 Kulturminner og kulturmiljøer

Formålet med tiltak under miljøtema Kulturminner og kulturmiljøer er å holde synlig spor i landskapet etter tidligere tiders jordbruksdrift og bosetting, slik som gravminner, buveier og bakkemurer samt å bidra til å opprettholde tradisjonelle driftsformer som seterdrift.

7.3.1 Drift av seter

I jordbruksoppgjøret 2018 var partene enige om å styrke satsingen på seterdrift. Alle fylkesmannsembeter skulle legge til rette for tilskudd.

Formålet med tilskuddet er å stimulere til drift av seteranlegg. Seterdrift med beitedyr bidrar til å holde arealer åpne, er gunstig for biologisk mangfold og viktig for formidling av tradisjon og kulturarv.

Produksjonen skal tilsvare minimum 45 liter kumelk, 25 liter geitemelk eller 15 liter sauemelk i døgnet per seter. For kumelk og geitemelk tilsvare det TINEs leverandørvilkår.

Som seter regnes i denne sammenhengen et historisk produksjonssted for melk med husvære for folk og bufe, som bare er egnet for bruk i sommersesongen og som benytter et annet ressursgrunnlag enn arealene i nærhet til gården. Fellesbeite faller ikke inn under ordningen.

Tiltaksklasser: Levering til meieri, 4–6 uker, Levering til meieri, 6 uker eller mer, Egen foredling, 4–6 uker, Egen foredling, 6 uker eller mer.

Tilskuddet utmåles per seter, og fordeles på antall foretak som har dyr på setra.

7.3.2 Besøksseter

Formålet med tilskuddet er å stimulere til aktiviteter på setre som formidler kultur og jordbrukstradisjoner, samt å stimulere til næringsvirksomhet som kan bidra til mer aktive setermiljø.

Seterperioden skal vare minst 4 uker og seterfolket må bo på setra i denne perioden. Det skal melkes minst 2 kyr eller 10 geiter to ganger daglig. All melk må videreforedles på setra. Kyr som går med diende kalv, regnes ikke som melkekyr. Drifta skal ha tilknytning til tradisjonell lokal seterkultur.

Det skal foreligge nødvendig godkjenning fra Mattilsynet for den virksomheten som foregår på setra og all produksjon på setra skal loggføres og skje i samsvar med krav fra Mattilsynet.

Setra skal være åpen for besøkende. Det skal kunngjøres på hensiktsmessig måte når setra er i drift, og at besøkende ønskes velkommen. Det skal føres gjestebok over besøkende.

Tilskuddet utmåles per seter, fordelt på antall foretak som har dyr og driver besøkssetra.

7.3.3 Skjøtsel av enkeltstående automatisk fredete kulturminner, gravminner

Formålet med tilskuddet er å stimulere til skjøtsel av enkeltstående automatisk fredete kulturminner, for å holde de synlige i jordbrukets kulturlandskap.

I Agder er tilskuddet avgrenset til gravminner.

Alle faste kulturminner fra før år 1537 er automatisk fredet etter kulturminneloven.

Gravminnene skal være registrert i kulturminnebasen Askeladden.

Gravminnene skal grense til eller ligge på jordbruksarealer. Med «grense til» menes at gravminnet ligger slik til at det er en naturlig del av jordbrukslandskapet som skjøttes.

Tiltaket innebærer skånsom skjøtsel av gravminner i form av slått/manuell skjøtsel eller beiting. Skjøtselen skal ikke skade gravminnene.

Statsforvalteren er ansvarlig for at det foreligger nødvendige skjøtselsråd som er tilgjengelig for søkerne.

Tiltaksklasser: beiting, slått

Tilskuddet utmåles per gravminne.

7.3.4 Skjøtsel av bakkemurer og buveier

Formålet med tilskuddet er å stimulere til skjøtsel av bakkemurer og buveier for at de skal ivaretas og være synlige i kulturlandskapet.

Buveien og bakkemuren skal grense til eller ligge på jordbruksarealer. Med «grense til» menes at buveien/bakkemuren ligger slik til at det er en naturlig del av jordbrukslandskapet som skjøttes.

Tiltakene innebærer skånsom skjøtsel i form av slått, beiting eller rydding av vegetasjon ved kulturminnene samt vedlikehold og mindre reparasjoner. Skjøtselen skal ikke skade kulturminnene.

Buveien skal ha i utgangspunktet steingjerde på begge sider. Dersom deler av buveien er avgrenset av naturlig hinder på den ene siden, er det tilstrekkelig at det er steingjerde på bare en side.

Statsforvalteren er ansvarlig for at det foreligger nødvendige skjøtselsråd.

Tiltaksklasse: bakkemurer, buveier

Tilskuddet utmåles per meter.

7.4 Avrenning til vann

Formålet med tilskuddene under miljøtema Avrenning til vann er å redusere avrenning av næringsstoffer og partikler til vassdrag og kyst. Tiltakene er viktige for å bidra til at målene etter vannforskriften nås.

Statsforvalteren skal ifølge nasjonal instruks velge ut og definere områder som er prioritert for høyere satser for avrenningstiltak ut fra tilstand i vannforekomstene og grad av potensiell negativ påvirkning fra jordbruk. Det kan imidlertid også gis tilskudd for «andre områder», men for tiltaket *ingen jordarbeiding om høsten* er det aktuelt å differensiere tilskuddene med høyere sats i «prioriterte områder» enn i «andre områder». I «andre områder» vil det ikke være samme behov for høy tiltaksgjennomføring ut ifra blant annet tilstanden i vannforekomstene.

Statsforvalteren har valgt ut og definert «prioriterte områder» for avrenningstiltak etter følgende definisjon:

«Prioriterte områder»:

Jordbruksproduksjonen i områder som ligger innenfor nedbørfelt (REGINE) som har avrenning til vannforekomster som er i moderat eller dårligere miljøtilstand og som har påvirkning fra landbruk i

middels eller stor grad. I tillegg er det utført noe faglig skjønn. Dette er knyttet til områder hvor det er usikkerhet om pågående og gjennomførte tiltak er nødvendig for å opprettholde tilstand.

«Andre områder»:

Areal som ikke er prioritert område er «andre områder».

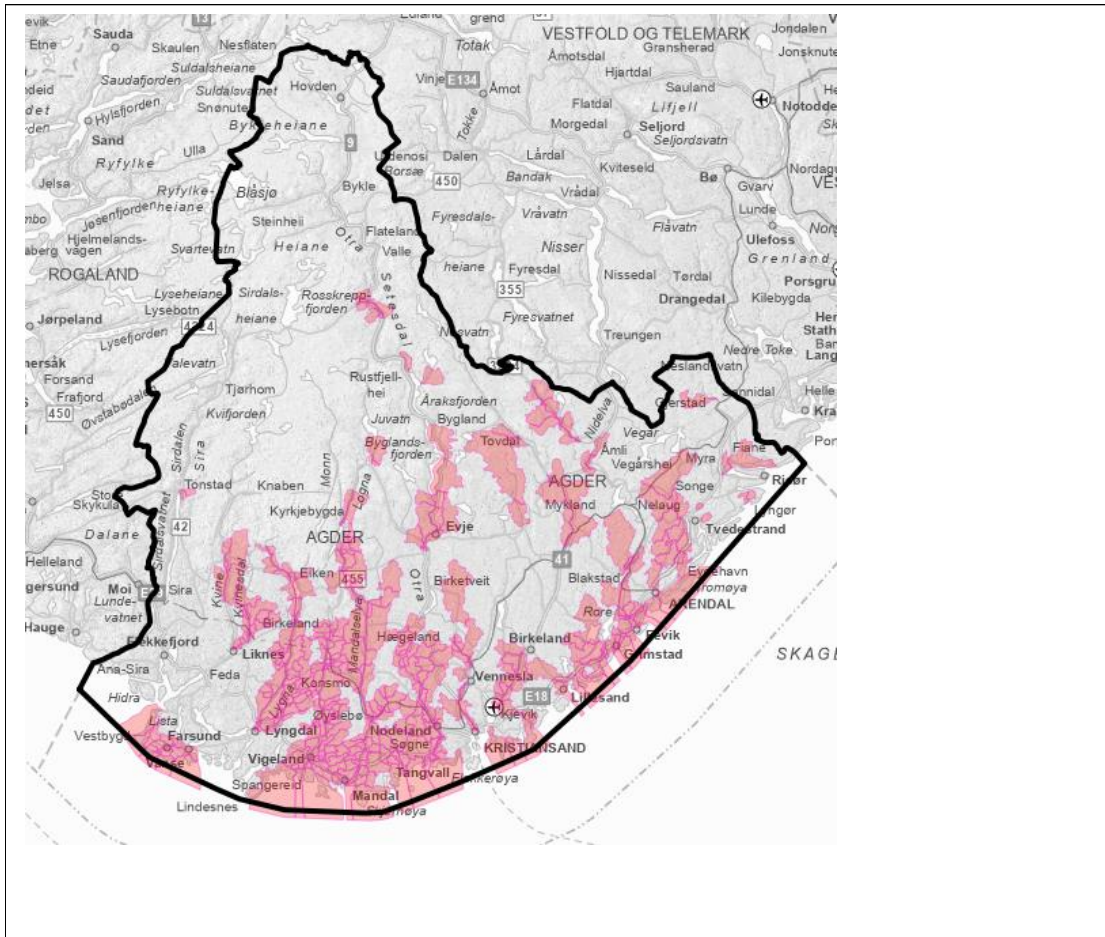

Fig. 4 Utsnitt fra Agderkart, «prioriterte områder» har rosa farge, øvrige områder er «andre områder». Det er tatt utgangspunkt i nedbørfeltdatabasen REGINE, som er den nasjonale hydrografiske inndelingen av vassdragene i Norge administrert av NVE.

Det nye kartgrunnlaget for avrenning til vanntiltakene i Agder ligger her:

<https://agderkart.fylkesmannen.no/rmpavrenning>

7.4.1 Ingen jordarbeiding om høsten

Formålet med tilskuddet er å stimulere til at åkerarealer ikke blir jordarbeidet om høsten, etter siste høsting.

Plantedekket som blir stående igjen (stubb) til 1. mars, beskytter mot erosjon i vinterhalvåret. Dette er et viktig tiltak for å hindre jordtap og avrenning av næringsstoffer. Tiltaket gagnar også jordhelsen da forholdene for jordlevende organismer forbedres ved at jorden ikke bearbeides om høsten. Det gis ikke miljøtilskudd for arealer med grasgjenlegg. Eng og radkulturer omfattes ikke av ordningen.

Tilskuddet gjelder kun arealer med korn, oljevekster, belgvekster, frøeng siste høstingsår, grønn gjødsling og grønnfôrvekster.

Halmen på disse arealene skal ikke brennes.

Det er ingen bestemmelser om sprøyting og det er f.eks. tillatt å sprøyte mot kveke om høsten.

Tilskuddet kan gis til arealer i alle erosjonsrisikoklasser innenfor «prioriterte områder» og eventuelt «andre områder».

Landbruksdirektoratet har laget et eget tilskuddskart for RMP-tiltaket *ingen jordarbeiding om høsten* basert på de to nye kartene for erosjonsrisiko (overflateerosjon og drågerosjon) fra NIBIO. I dråg (små dalsøkk og forsenkinger) kan det samle seg vann fra omkringliggende areal, og den konsentrerte vannstrømmen kan rive med seg jord og/eller transportere partikler som er erodert på det omkringliggende arealet. Risikoen for erosjon i selve dråget avhenger av vannmengde og jordas eroderbarhet.

Kartet vises i søknadssystemet for regionalt miljøtilskudd, og i Gårdskart på nett.

I tillegg til erosjonsklasse 1–4 inneholder tilskuddskartet klassene "Erosjonsrisikoklasse 1 med dråg" og "Erosjonsrisikoklasse 2 med dråg". Bakgrunnen for å innføre to nye klasser, er at det skal være mulig å differensiere mellom arealer med og uten mye dråg i erosjonsrisikoklasse 1 og 2.

Tiltaksklasser: erosjonsrisikoklasse 1, erosjonsrisikoklasse 1 med dråg, erosjonsrisikoklasse 2, erosjonsrisikoklasse 2 med dråg, erosjonsrisikoklasse 3, erosjonsrisikoklasse 4

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.4.2 Grasdekt kantsone i åker

Formålet med tilskuddet er å stimulere til etablering av flerårig grasdekke på åkerareal langs kanten mot vassdrag på arealer som er utsatt for erosjon og næringsstoffavrenning.

Graset skal være godt etablert i etableringsåret. Tilskuddet kan søkes om hvert år det ligger flerårig vekster på åkerarealene. Jordarbeiding og såing skal ved behov skje mellom 1. mars og 1. juli.

For å hindre forurensning av vann, er det ikke tillatt med gjødsling eller sprøyting. Det er også satt krav om slått, beiting eller pussing. Det er en fordel om grasdekket fjernes for å holde tilbake næringsstoffene.

Sonen skal ha minimum bredde på åtte meter målt fra vassdragets normalvannstand. Dette inkluderer sonen på to meter som er satt som et vilkår etter forskrift om produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket. Minimum seks meter av sonen må være etablert på fulldyrka eller overflatedyrka areal.

Tiltaksklasser: korn/oljevekster/belgvekster/ fôrmais, potet/grønnsaker.

Tilskuddet utmåles per meter.

7.4.3 Kantsone i eng

Formålet med tilskuddet er å stimulere til at arealer der det dyrkes flerårige urte-/grasvekster til fôr og som grenser mot vassdrag, ikke blir gjødslet eller sprøytet, slik at forurensning til vann blir redusert.

Det er også satt krav om høsting, slik at næringsstoffene som tas opp i grasdekket blir fjernet fra arealet og ikke lekker ut til vann og vassdrag. Tilskuddet kan gis årlig fra det året grasdekket er etablert. Tiltaket omfatter ikke innmarksbeite.

Sonen skal ha minimum bredde på fire meter målt fra vassdragets normalvannstand. Dette inkluderer sonen på to meter som er satt som et vilkår etter forskrift om produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket. Minimum to meter av sonen må være etablert på fulldyrka eller overflatedyrka areal. Avstanden fra vassdragets normalvannstand til kantsonen skal ikke være mer enn 8 meter. I områder med varierende bredde på naturlig vegetasjon, gir dette mulighet for sammenhengende kantsone.

Kantsonen skal høstes ved slått eller beiting i søknadsåret. Jordarbeiding og såing skal ved behov skje mellom 1. mars og 1. juli.

Tilskuddet utmåles per meter.

7.5 Utslipp til luft

Formålet med tilskuddene til miljøvennlig spredning av husdyrgjødsel under miljøtema Utslipp til luft er å stimulere til gjødslingsmetoder som gir redusert utslipp av ammoniakk og lystgass og redusert avrenning av næringsstoffer til vann.

Spreddefristen for husdyrgjødselen er 20. august, og arealet skal høstes eller beites etter spredning. Tidlig spredning av husdyrgjødsel gir mer næringsstoffer tilgjengelig til planteveksten, fører til bedre agronomi og bedre økonomi i tillegg til mindre avrenning av næringsstoffer til vann.

Dersom statsforvalteren ser at spredningen ikke kan gjennomføres på grunn av svært utfordrende værforhold gjennom store deler av sesongen, kan statsforvalteren bestemme en annen frist. Ny frist må bestemmes minimum én uke før tidligere fastsatt dato. Arealet må fortsatt høstes eller beites etter siste spredning.

Foretaket skal ha gjødslingsplan og skiftenoteringer.

Det skal minimum spres 5 kg total-Nitrogen i husdyrgjødsel per dekar.

7.5.1 Spredning av all husdyrgjødsel om våren og eller i vekstsesongen

Formålet med tilskuddet er å stimulere til at husdyrgjødsel og biorest blir spredt på mest mulig gunstig tidspunkt. Dette er viktig for å få best mulig opptak av næringsstoffene i avlingene, og redusere forurensning av vann og utslipp til luft.

Tiltaket innebærer at all husdyrgjødsel som foretaket disponerer skal spres innen 20. august. Arealet skal høstes eller beites etter spredning. «All husdyrgjødsel som foretaket disponerer» er den gjødsel som foretaket bruker på det jordbruksarealet foretaket disponerer, og denne skal spres om våren eller i vekstsesongen. Dette inkluderer biorest og evt. gjødsel som mottas fra andre foretak. Husdyrgjødsel som leveres til annet foretak regnes ikke som disponert av foretaket.

Foretaket skal ha gjødslingsplan og skiftenoteringer som viser sprededato, gjødselmengde spredd per dekar og tidspunkt for nedmolding.

Grasgjenlegg kan i denne ordningen karakteriseres som åpen åker. For å være berettiget tilskudd må fornying av enga skje såpass tidlig at det kan høstes avling samme år.

Tiltaket kan kombineres med tiltakene *nedlegging av husdyrgjødsel* og *nedfelling av husdyrgjødsel* på foretaksnivå, men arealet det søkes tilskudd for må ikke overlappe.

Tiltaksklasser: nedmolding innen 2 timer i åpen åker, nedmolding innen 18 timer i åpen åker

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.5.2 Nedlegging av husdyrgjødsel

Formålet med tilskuddet er å stimulere til at husdyrgjødsel og biorest blir lagt rett ned på jorda i stedet for tradisjonell breispredning med gjødselkanon eller lignende. Nedlegging motvirker tap av ammoniakk til lufta og er også gunstig med hensyn til vannmiljø.

Tiltaket innebærer at storparten av gjødsla på foretaket spres tidlig i vekstsesongen og senest innen sprederfristen 20. august. Omsøkt areal må være spredt ved nedleggingsmetode i en eller flere spredninger. Arealet skal høstes eller beites etter spredning.

Foretaket skal ha gjødslingsplan og skiftenoteringer som viser sprededato, gjødselmengde spredd per dekar og tidspunkt for nedmolding.

Voksende kultur skal forstås som planter som allerede er etablert om våren ved vekstsesongens begynnelse slik som etablert eng. Grasgjenlegg kan i dette tiltaket karakteriseres som åpen åker. For å være berettiget tilskudd må fornying av enga skje såpass tidlig at det kan høstet avling samme år.

Tiltaket kan kombineres med tiltaket *spredning om våren eller i vekstsesongen* på foretaksnivå, men arealet det søkes tilskudd for kan ikke overlappe.

Tiltaksklasser: nedlegging i voksende kultur, nedlegging i voksende kultur ved flere spredninger, nedlegging og nedmolding innen 2 timer i åpen åker, nedlegging og nedmolding innen 18 timer i åpen åker

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.5.3 Nedfelling av husdyrgjødsel

Formålet med tilskuddet er å stimulere til at husdyrgjødsel og biorest blandes direkte i jordsmonnet i stedet for tradisjonell breispredning med gjødselkanon eller lignende. Nedfelling motvirker tap av ammoniakk til lufta og er også gunstig med hensyn til vannmiljø.

Tiltaket innebærer at storparten av gjødsla på foretaket spres tidlig i vekstsesongen og innen sprederfristen 20. august. Omsøkt areal må være spredt ved nedfellingsmetode i en eller flere spredninger. Arealet skal høstes eller beites etter spredning.

Foretaket skal ha gjødslingsplan og skiftenoteringer som viser sprededato, gjødselmengde spredd per dekar og tidspunkt for nedmolding.

Voksende kultur skal forstås som planter som allerede er etablert om våren ved vekstsesongens begynnelse slik som etablert eng. Grasgjenlegg kan i denne ordningen karakteriseres som åpen åker.

For å være berettiget tilskudd må fornying av enga skje såpass tidlig at det kan høstes avling samme år.

Tiltaket kan kombineres med tiltaket *spredning om våren eller i vekstsesongen* på foretaksnivå, men arealet det søkes tilskudd for kan ikke overlape.

Tiltaksklasser: nedfelling i voksende kultur, nedfelling i voksende kultur ved flere spredninger, nedfelling i åpen åker.

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.5.4 Spredning av husdyrgjødsel med tilførselsslange

Formålet med tilskuddet er å stimulere til bruk av tilførselsslager for spredning av husdyrgjødsel og bioest for å redusere jordpakking.

Redusert jordpakking kan gi bedre avlinger på grunn av god jordstruktur for planterøttene og lavere lystgasstap på grunn av bedre infiltrasjon av vann. Tiltaket skal kun gis som et tillegg til de andre gjødseltiltakene.

Foretaket må kunne dokumentere bruk av tilførselsslange.

Tilskuddet utmåles per dekar.

Slangespreder med tilførselsslange, foto: Jan Karstein Henriksen/NLR Agder

7.6 Jord og jordhelse

Formålet med tilskuddene under miljøtema Jord og jordhelse er å forbedre tilstanden i jorda ved å stimulere til mer biologisk aktivitet. Dette gjøres gjennom å øke perioden med grønt plantedekke og redusere forstyrning av jorda. Økt plantedekke fører også til lagring av karbon i jord.

Det er tett sammenheng mellom miljøtema Jord og jordhelse og miljøtema Avrenning til vann. Tiltak for å redusere jordarbeiding ligger i miljøtema Avrenning til vann. Tiltak under miljøtema Jord og jordhelse reduserer også tilførselen av jordpartikler og næringsstoffer til vann ved å forbedre jordstrukturen og dermed vannhusholdningen og evnen til å holde på næringsstoffer.

7.6.1 Fangvekst sådd etter høsting

Formålet med tilskuddet er å stimulere til bruk av fangvekster for å bedre jordstruktur og jordhelse gjennom å øke innholdet av levende røtter og organisk materiale. Ved å øke innholdet av organisk materiale forbedres jordstrukturen, og karbon lagres i jorda. Formålet med fangvekster er også å beskytte jordoverflaten mot erosjon og avrenning av næringsstoffer ved kraftig nedbør og flom.

Tiltaket innebærer såing av fangvekst straks etter høsting av tidligkulturer av grønnsaker, poteter eller rotvekster.

Fangvekster gir bedre beskyttelse mot tap av jord og næringsstoffer enn åpen åker etter høsting av grønnsaker, poteter og rotvekster. I tillegg kan fangvekstene ta opp overskudd av næringsstoffer fra arealet. Dette forutsetter imidlertid at vekstene er godt etablert om høsten. Med «godt etablert» menes der plantene har utviklet god rotstruktur og er godt synlige over jorda med et jevnt og tett plantedekke.

Med fangvekster menes her vekster som vokser raskt etter såing og som etablerer seg godt før vinteren med røtter som armerer jorda og som kan ta opp næringsstoffer fra dypere lag. Det bør ikke sås belgvekster i ren bestand som fangvekst. Arealet skal ikke sprøytes med plantevernmidler og ikke gjødsles om høsten. Fangveksten skal ikke være hovedvekst året etter at den er sådd.

Arealet skal ikke jordarbeides før 1. mars etter søknadsåret. Ved dyrking av tidligvekster påfølgende år, kan likevel arealet jordarbeides fra 15. februar. Med tidligvekster menes vekster som høstes før 1. juli.

Det er tillatt med grunn harving eller utjevning av såbed etter høsting, for å sikre god etablering av fangveksten.

Tiltaksklasser: hovedvekst korn/oljevekster/belgvekster/fôrmais (**Vi vurderer om denne tiltaksklassen ikke skal innføres**), hovedvekst grønnsaker/poteter.

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.6.2 Fangvekst med høy diversitet

Formålet med tilskuddet er å stimulere til bruk av fangvekster med høy diversitet fordi det er gagnar jordhelsen ved å skape høy biodiversitet av mikro- og makroorganismer i jorda.

Tilskuddet gis som ett tillegg til tilskudd til *fangvekst sådd etter høsting*.

Kvittering for innkjøpt frøblanding kan benyttes for å kontrollere at blandingen inneholder minimum tre plantefamilier.

Tilskuddet utmåles per dekar.

7.7 Miljøavtale og klimarådgiving

I jordbruksoppgjøret 2021 kom føringer om at tilskudd til klimarådgiving skulle implementeres i RMP fra søknadsomgangen 2021, i en pilotfase på 3 år.

Formålet med tiltakene miljøavtale og klimarådgiving er å redusere jordbruksproduksjons klima- og miljøavtrykk.

7.7.1 Klimarådgiving

Formålet med tilskuddet er å legge til rette for at bonden får rådgiving om gårdens klimaavtrykk og behovet for klimatilpasning. Tilskuddet skal bidra til økt kunnskap om klimagassutslipp, karbonbinding og klimatilpasning, med sikte på gjennomføring av klimatiltak i jordbruksproduksjonen på foretaket. Klimatiltakene omfatter ikke bare tilskuddsberettigede tiltak, men også generell optimering av drifta som for eksempel redusert dieselforbruk eller redusert kalvedødelighet.

I tillegg til helhetlig gjennomgang av opptak og utslipp av klimagasser, skal klimarådgivningen vurdere behov for tiltak som gjelder klimatilpasning. Med utgangspunkt i forutsetningene på foretakene, vil tiltak som gjelder håndtering av overflatevann, fordrøyingsdammer, naturbaserte renseløsninger, drenering, praksis som gjelder jordarbeiding og andre dyrkingsmessige forhold, være aktuelle. Innholdet i klimarådgivningen og tilbydere skal være godkjent av Landbruksdirektoratet.

Et vilkår for tilskudd er at det utarbeides en tiltaksplan som legges ved søknaden. Det stilles ikke som vilkår for tilskuddet at foretaket gjennomfører tiltak, men rådgiving og utarbeiding av tiltaksplan skal gi bonden kunnskapsgrunnlag og motivasjon for å gjennomføre tiltak og driftsforbedringer for å redusere utslipp og tilpasninger til et endret klima.

Det er totalt tre tiltaksklasser som skal avspeile kostnadene ved rådgivingen. Tiltaksklassen to-til-en rådgiving benyttes der hvor gårdsdriften består av flere typer produksjoner, eksempelvis grovfôrproduksjon og melkeproduksjon og flere rådgivere må delta i klimarådgivningen. En-til-en rådgiving benyttes når gårdsdriften består av en enkelt produksjon, eksempelvis korn eller grønnsaker. Grupperådgiving gis til flere gårdbrukere med samme produksjon i fellesskap.

Dersom det søkes om tilskudd for gjennomført klimarådgiving i flere søknadsperioder, er det et vilkår for å få tilskudd at det utarbeides ny tiltaksplan med beskrivelse av hvilke tiltak som er gjennomført eller igangsatt siden forrige klimarådgiving. At det er gjennomført tiltak sannsynliggjør behovet for ny klimarådgiving.

Tiltaksklasser: to-til-en rådgiving, en-til-en rådgiving, grupperådgiving.

Tilskuddet kan kun utmåles for én gjennomført rådgiving per søknadsomgang.

Tilskuddet utmåles per stykk/klimarådgiving.

8.0 RMP og kommunale tiltaksstrategier for SMIL-tilskudd

[Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket \(SMIL-tilskudd\)](#) blir gitt som engangstilskudd til investeringer og vedlikehold. Formålet er å ivareta natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensningen fra jordbruket, utover det som kan forventes gjennom vanlig jordbruksdrift. Ordningen skal gi en målrettet innsats med utgangspunkt i lokale behov, utfordringer og målsettinger. Det er kommunen som skal prioritere de miljøtiltakene som er best egnet i egen kommune.

Kommunene skal lage lokale retningslinjer der de beskriver miljøutfordringer og prioriterer tiltak i sin kommune innenfor de rammene som kommer frem av forskriften.

Ifølge Nasjonal miljøprogram skal Regionalt miljøprogram gi føringer og prioriteringer i de kommunale retningslinjene for SMIL-ordningen.

Kommunene skal rullere de lokale retningslinjene for SMIL-ordningen med utgangspunkt i prioriteringene i RMP 2023-2026, lokale behov, utfordringer og målsettinger. Det er ønskelig at investeringer som er gjort med SMIL-midler kan ivaretas ved skjøtsel og vedlikehold ved hjelp av regionalt miljøtilskudd.

Eksempel på kommunal tiltaksstrategi for SMIL-ordningen.